פרשת וישלח

גדלות

[א]

מקורות

ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר: (בראשית פרק לד, כה)

במסכת אבות (פרק ה, כא) כתוב "בן שלש עשרה למצות". ופרש"י ורבינו עובדיה מברטנורא דכתיב (במדבר ה, ו) איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם, וגבי שכם כתיב (בראשית ל"ד) ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו, ולוי באותו פרק בן שלשה עשר שנה היה, וקרי ליה איש. וכן הוא ברש"י (נזיר כט, ב) ד"ה ור' יוסי ואינו קרוי איש עד שהוא בן שלש עשרה, וכדאשכחן התם (בראשית ל"ד כ"ה) ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו וגו', וגמירי שמעון ולוי בההיא שעתא בני י"ג שנה הוו, והרוצה לחשוב יצא ויחשוב.

ועי' בפירוש הרשב"ץ למסכת אבות (מגן אבות שם) שעושה לנו את החישוב, שיעקב עמד בבית לבן עשרים שנה, שנאמר "זה לי עשרים שנה בביתך" (בראשית לא, מא), ואחר שבע ראשונות נשא לאה וילדה לו בנים, ובשתי שנים נולדו לו ראובן שמעון ולוי, לפי שכל עיבורן היה לששה חדשים ויום אחד, וכשתסלק שבע שני העבודה ושתי שנים מלידת שלשה בנים, נשארו אחת עשרה שנה ללוי השלישי. ונאמר, "ויעקב נסע סכותה" (בראשית לג, יז) בקיץ, ויבן לו בית בחורף, ולמקנהו עשה סוכות בקיץ, הרי כאן י"ח חדשים. וששה חדשים עשה בדרך הרי שתים שנים, ואחת עשרה, הרי כאן י"ג שנים, ואז נקרא לוי איש.

אבל עי' בשו"ת מהרי"ל (סי' נא) שתמה על כל זה, דאכתי מנלן דפחות מי"ג לא הוה איש, רצה לומר שאע"פ שיודעים שהיו אז בני י"ג, אבל אולי דגם פחותים מבני י"ג ג"כ מקרי איש, ובמקרה היו בני י"ג.

מנשה

ועי"ע בספר דעת זקנים מבעלי התוספות (בראשית פרק מג, יז) עה"פ "ויעש האיש כאשר אמר יוסף", שחז"ל פירשו ש"האיש" הוא מנשה, א"כ הק' על רש"י (הנ"ל) דילפינן בן שלש עשרה למצות משמעון ולוי, שקראו להם "איש", הרי דכשתחשוב שנותיו של מנשה תמצא שלא היה כי אם בן ט' שנים לכל היותר, שהרי נולד בטרם תבא שנת הרעב, ואפילו כי תאמר שנולד בתחלת שני השבע, אף על פי כן לא היה כי אם בן תשעה, שבעה דשבע וב' דרעב, ואפ"ה קוראו איש.

דורות הראשונים

המהרי"ל הוסיף להקשות על רש"י, דבדורות הראשונות ילדו בני ח' כדמוכיח פרק בן סורר (סנהדרין סט, ב) מבצלאל ובת שבע, אלא הילכתא היא כדלעיל ותו לא מידי, רצה לומר שאם רואים שהתבגרו אז יותר מהר מבחינת פיזית, אז אולי נעשו "גדולים" ג"כ יותר מהר. ויש להוסיף מה שכתבו התוס' (סנהדרין סט, א), שבדורות הראשונים שהיו ממהרים להביא שערות היה זמן גדלות מקודם הרבה, א"כ שוב א"א להוכיח מזה שהתורה קורא להם איש, שמי"ג ואילך הוי גדול, דאולי דורות הראשונים שאני.

קטן להיות מלך

דרך אגב על פי דברי התוס' הנ"ל רצה בספר אורים ותומים ליישב קושיא על שלמה המלך, שכידועה מלך כשהיה בן י"ב, א"כ גם שפט אז, וק' הרי קטן פסול לדון. עוד ק' שקטן פסול להיות מלך. אבל לפי הנ"ל ניחא דשאני דורות הראשונים, וגם ימי שלמה נחשבים לדורות הראשונים, שהרי כל המקור שדורות הראשונים שאני, הוא מבת שבע אם שלמה.

והיה אפשר ליישב עפ"י דברי המנ"ח (תצז אות א) שדן לגבי הא דאין מעמידין אשה במלכות שנאמר מלך, ודרשינן ולא מלכה, האם דוקא בתחלת המינוי אסור, אבל בירושה אם הניח בת אולי אף הבת יורשת המלוכה. ועי"ש שמקור הספק שלו הוא עפ"י דברי הגאון בעל נו"ב (במה"ק בחלק ח"מ סי' א') לענין קהל גרים, דאף אם אמו גיורת אינו ראוי למלכות, אבל אם הוא בירושה שפיר דמי דלא הוי שימה, ובזה יישב על רחבעם שבא מנעמה העמוניות. א"כ י"ל דה"נ לגבי הפסול של קטן.

אבל זה אינו, שהרי הרמב"ם (הלכות מלכים פרק א, ז) כתב להדיא הניח בן קטן משמרין לו המלוכה עד שיגדיל, כמו שעשה יהוידע ליואש, וצ"ל שרק לגבי הפסולים שנלמדו מ"שום תשים" וכו', כגון הפסול של אשה (מלך ולא מלכה) והפסול של גרים (מקרב אחיך), אז אומרים שרק תחלת השימה הוא דאסור, אבל בירושה מותר, אבל קטן הוי פסול בעצם שלא יכול להיות מלך.

עוד מקורות

עוד כתב הרשב"ץ שבמדרש יש רמז בפסוק, עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיהו מג, יא), "זו" בגימטריא, שלש עשרה שנה, ואז תהלתי יספרו. עוד כתב כי בזמן הזה ראוי להוליד ונקרא איש, כמו שנזכר בפרק בן סורר ומורה (סנהדרין סח). אבל עי' בשו"ת מהרי"ל (סימן נא) שכתב על דברי הרשב"ץ שאין סומכין על זה דאסמכתא מדברי קבלה הוא.

הלכה למשה מסיני

אלא כתב המהרי"ל שעיקר המקור הוא הלכה למשה מסיני, כמו כל שיעורין דהילכתא נינהו, וכמו הא דרוב שנותיו לסריסות, ובאשה בת ג' (שביאתה ביאה) ובת י"א (שנהיה גדולה) , כל הני הילכתא נינהו ככל שיעורין דאורייתא.

ומה שתמה השואל איך מענישין על ההילכתא, כתב מהרי"ל שלענין הרבה דברים סמכינן אהילכתא, בין למכות בין לעונשים, כגון גרוגרת להוצאת שבת, רובו ומקפיד חוצץ והוה טמא, ואי עביד עבודה חייב, ומספרם מחול ירביון, דוק ותשכח. [ויש להעיר מדברי חי' הר"ן למסכת שבת (עג, ב), שכתב ש"אין עונשין לא מן הדין, ולא מן ההלכה", ואכמ"ל.]

כדברי מהרי"ל מפורסם בשם הרא"ש (שו"ת כלל טז סימן א), שנשאל מאין לנו דבן י"ג שנה ויום אחד הוא בר עונשין, אבל פחות מכן לא, וענה כי הלכה למשה מסיני הוא, **והוא בכלל שיעורין חציצין ומחיצין, שהן הלכה למשה מסיני**, דשיעור וקצבה לכל דבר נתן למשה בעל פה. וכן ההיא דבת שלש ביאתה ביאה, פחות מכן לא. וכן בן ט' ביאתו ביאה, ולא פחות. וכן סריס, שהוא קטן עד כ' שנה, הוא אז גדול אם נולדו בו סימני סריס, ואם לא נולדו בו סימני סריס, הוא קטן עד ל"ו שנה, כל אלו הלכה למשה מסיני הן.

שיעור גדלות בגוים

בשו"ת חתם סופר (יו"ד שיז) דן מקרה שאיש אחד היה לו פרה מבכרת ומכרה לגוי קטן בן ט' שנים, בכסף וסטומתא הנוהגת בשוקי בין הסוחרים, ועתה ילדה זכר, האם נפטרה מן הבכורה, מי אמרינן שקנין של גוי קטן מהני להפקיע מקדושת בכורה, או לא. והק' על הרמב"ם (מלכים י, ב) שכתב וז"ל ולעולם אין עונשין מהן, לא קטן ולא חרש ולא שוטה, לפי שאין בני מצות, וקשה דהא לעיל (ט, ט) כתב שלא נתנו השיעורים אלא לישראל לבד, וכבר כתב הרא"ש בתשובה דזמן גדלות לבת י"ב ולבן י"ג שנה והבאת שערות ושיעורן הכל בכלל שעורין שנאמרו הלכה למשה מסיני, וכיון שאין שיעורין לבן נח, למה יפטר הקטן.

ותי' החת"ס דודאי אין שום סברה לענוש לתינוק בן יומו, והרי אנוס פטור גם בב"נ, כמ"ש הרמב"ם שם, וקיי"ל פיתוי קטנות אונס הוא, (אפילו בגוי) אלא קטן ששכלו שלם כראוי הוא נהיה גדול, ובישראל הלכה למשה מסיני שאין מעשיו כלום עד שיביא ב' שערות אחר שנותיו, ואז אפילו אין שכלו זך שאינו יודע להפלות, כל שאינו שוטה, שאינו מקרע כסותו וכו', הרי הוא גדול לכל דינו.

דעת אחרת מקנה בגוי

ועי"ש שאע"ג דקטן ישראל אפילו לא הגיע לפעוטות, היכי דדעת אחרת מקנה לו זוכה, משום דזכין לאדם שלא בפניו, אבל הכא בגוי קטן איננו קנין כלל, חדא דכבר כתב הקצוה"ח (סי' ער"ה) דבעכו"ם לא מהני דעת אחרת מקנה, כיון דמטעם זכייה אתינן עלה, ואין זכייה ולא שליחות לעכו"ם. ועוד שהרי במחנה אפרים (הלכות זכייה) רצה לומר בדעת המגיד משנה, דהא דאמרינן דעת אחרת מקנה מטעם זכין לו, היינו דוקא קרקע, אבל לענין מטלטלין אין זכייה לקטן כלל. ואע"פ שאין דבריהם מוכרחים, אבל עכ"פ מזקנים אתבונן דקנין הפרה הלז להפקיע מאיסור בכורה איננו זכיה לקטן.

[ב]

סימן או סיבה

יש לחקור בהא דאמרינו שקטן וקטנה נעשים גדולים בשנים ובסימנם, דהיינו שצריך שיעבור עליהם י"ג או י"ב

שנים ויביאו שני שערות, האם זה "סימן" או "סיבה". זאת אמרת האם השנים והסימנים הם עצם הגדלות, או דילמא אינם אלא ראיה שהוא גדול.

שיטת המהרי"ט

בשו"ת מהרי"ט (א, נא) נוקט כדבר פשוט שאין שנים וסימנים עיקר הגדלות, שהרי שנים וסימנין לא כתיבי בקרא, אלא גדולה וקטנה כתיבא, ומסרו לנו סימנין להבחין בין גדולה לקטנה, והם שערות דלאחר זמן, **ולהכי קרי להו סימנין שאינם אלא סימן שעל ידם ניכרת הגדלות,** אבל אינם נעשים היא עצמה גדולה על ידם.

עי"ש שמוכיח כדבריו מהא דאיפשר שתהא גדולה אע"פ שלא הביאה סימנין, כגון שהיא איילנית, ואם הכיר בה וקדשה תפסו בה קדושין, אע"פ שאין לה שתי שערות, וכן סריס אדם משהוא בן י"ג שנים ויום א', הרי הוא גדול לכל דבריו ותופסים קידושיו, אע"פ שאין בו שערות.

סימני בהמה טהורה

המהרי"ט מוכיח ג"כ כדבריו מסימני בהמה טהורה, שבהמה שמעלת גרה ומפרסת פרסה "אותה תאכלו", ואינם אלא סימן להבחין בין הבהמה הטהורה לטמאה, לא שהקליטה גורמת טומאה. הוא מביא ראיה מהא דאנו מתירין קלוט במעי פרה, כדתנן (פ"ב דבכורות) בהמה טמאה שילדה כמין בהמה טהורה אסור באכילה, וטהורה שילדה כמין בהמה טמאה מותר באכילה, שהיוצא מן הטמא טמא והיוצא מן הטהור טהור, אלמא לאו בסימנים תליא טומאה וטהרה, שהרי כאן אין להוולד סימני טהרה, ובכל זאת היא טהורה, וכן הפוך. והכא נמי אומר המהר"יט שגדלות לא תליא בשנים ולא בסימנים.

כדברי המהרי"ט כותב להדיא הרמב"ם בספר מורה הנבוכים (חלק ג פרק מח) וז"ל, ודע שאלו הסימנים רוצה לומר העלאת גרה ושסיעת פרסה בבהמות, וסנפיר וקשקשת בדגים, **אין מציאותם סבת ההתר ולא העדרם סבת האסור, ואמנם הם סימן יודע בו המין המשובח מן המין המגונה.**

אמנם מאידך יש להביא ראיה שסימני בהמה טמאה הוי סיבה מהא דאיתא בבכורות (י, א) רבי שמעון אומר אף הגמל והארנבת והשפן והחזיר אינן צריכין לא מחשבה ולא הכשר. ואמר רבי שמעון מה טעם הואיל ויש בהן סימני טהרה. ופרש"י אף הגמל - דינו כבהמה טהורה הואיל ויש בו אחד מסימני טהרה. ואם איתא שאינו אלא סימן אז מה איכפת לי בסימן אחד הרי סימן מאחד אינו נסימן מטהרה, אלא ע"כ דהוי סיבה ולכן גם סימן אחד הוי מקצת טהרה.

בנים הרי הן כסימנים

עוד רצה להוכיח מהא דאמרינן בפרק קמא דיבמות בנים הרי הם כסימנים, ואית דאמרי עדיפי מסימנים, וכתבו בתוספות דאף על גב דקי"ל בנדה דתוך זמן זמן כלפני זמן, מכל מקום עיבור בנים של קיימא בתוך זמן כסימנים לאחר זמן, הרי שאנו מחשיבין אותה כגדולה, אע"פ שאין לה לא שנים ולא סימנים, וע"כ ש"סימנים" כשמן, שאינם אלא סימן לגדלות ולא שמייצרים גדלות, ולכן שייך גדלות גם בלי סימנים .

עוד רצה להוכיח מהא דאיתא בפרק בן סורר דבדורות הראשונים היו יולדים בשמנה, והגמ' מביאה ראיה מבצלאל בן אורי בן חור, וכתבו בתוס' (הנ"ל) שמאותו זמן היו ג"כ גדולים, דלעיל בריש פרקא אמר רבא קטן אינו מוליד, שנאמר ואם אין לאיש גואל דאמר רחמנא, איש אתה צריך לחזור אחריו אם יש לו גואלים, קטן אי אתה צריך לחזור אחריו בידוע שאין לו גואלים, א"כ ע"כ אם ילדו אז היו ממהרים סימנין לבא מקודם הרבה, הרי לך בהדיא שאין הגדלות תלוי בשנים, דגדלות ענין בפני עצמו, ונתנו חכמים סימנין לפי הזמן.

דעת השיטה מקובצת

אבל עי' בספר קובץ שעורים (פסחים אות ב) דדן לגבי "צאת הכוכבים" דהוי לילה, האם הכוכבים עצמן הן הלילה, או שאין הכוכבים אלא סימן וראיה שהוא לילה. ונ"מ לפי מש"כ בשיטה מקובצת (ב"ב דף נו) דמשו"ה בשתי כיתי עדים המעידים כל כת על שערה אחת מקרי חצי דבר, **משום דהשערות עצמן הן הגדלות**, אבל בעדי חזקת ג' שנים, החזקה אינה אלא ראיה שהיא שלו, ולפי"ז אם באו ג' כיתי עדים כל כת מעידה על כוכב אחד, אי מיקרי חצי דבר תלוי האם זה "סיבה" או "סימן". ודרך אגב מדברי השטמ"ק רואים שסימני גדלות אינו "סימן" אלא "סיבה".

[ג]

מתי נעשה בר מצוה

י"ג שנים ויום אחד

מבואר (נדה מג, ב) שקטנה נעשית גדולה כשתהיה בת שתים עשרה שנה ויום, וקטן כשיהיה בן שלש עשרה שנה ויום אחד, ויש לדון האם צריך יום אחד ממש או שמיד כשנכנס לשנת הי"ד נהיה בר מצוה. רוב פוסקים נקטו שמיד כשנכנס לשנת י"ד נהיה בר מצוה, וכן פסק המשנ"ב (נה, מב), וז"ל לאו דוקא יום, אלא כיון שנכנס תחלת היום משנת י"ד ואפילו שעה אחת ואפילו רגע אחת סגי. ואפילו נולד בסוף יום ר"ה, כיון שעדיין הוא ודאי יום, נעשה בן י"ג שנה בתחלת ליל ר"ה של שנת י"ד.

וראיתי בשם החידושי הרי"ם שמשו"ה התחיל התנא סדר הש"ס במצות קריאת שמע של ערבית, משום שהיא המצוה הראשונה שמתחייב בו נער הבר מצוה, שמיד בצאת הכוכבים של יום הבר מצוה שלו הוא חייב לקרא ק"ש. עוד רמז מצינו בשל"ה הק' (פרשת בא דרך חיים תוכחת מוסר), שמביא שפירשו המפרשים (אברבנאל שמות יב, טו; שפתי כהן בראשית א, א; ספר הליקוטים וליקוטי תורה פר' שמות) רמז המשנה (פסחים פ"א מ"א) אור לארבעה עשר בודקין את החמץ כו', כי ממשלת היצר הרע י"ג שנים ויום אחד קודם ביאת היצר טוב, על כן אור לארבעה עשר מתחילין לבדוק לאור הנר נשמת אדם חופש כל חדרי בטן.

אבל עי' בבאר היטב (נג, יג) בשם מהר"י ברונא, שאינו נעשה בר מצוה עד שימלא לו י"ג שנה ויום אחד שלם. התשובה נמצא בשו"ת מהר"י מברונא (סימן ר) וז"ל ובאותו יום אחרי י"ג שנים, אפילו בו ביום אינו מתפלל להוציא אחרים ידי חובתם, עד שיעבור אותו יום לגמרי. ואע"פ שמהר"י ברונא מיירי לענין להוציא אחרים ידי חובתם, כתב השיירי כנה"ג דפשוט שגם לענין להצטרף למנין הדין כך, שרק גדול יכול להצטרף.

מעת לעת

מה שנקט המשנ"ב שאם נולד בסוף היום נהיה בר מצוה בתחילת היום, אין זה דעת השאילתית (פרשת בחוקותי סי' קטז), שכתב שאינו נעשה גדול עד שיעבור עליו י"ג שנים מעת לעת, ואם נולד בסוף היום אינו נעשה בר מצוה עד שיעבור הזמן שנולד. והנצי"ב מביא חבל אחרונים שנוקטים כדברי המשנ"ב, אבל כתב דאילו ראו הפוסקים את דברי השאילתות היו חוששים לדבריו, שאינו בר מצוה עד שנשלם מעת לעת. ועי"ש שמציין לדברי הרא"ש (סנהדרין פ"ד סי' ו), שמי שטעה בדברי הגאונים, מקרי טעה בדבר משנה וחוזר.

תוספת יוה"כ

בשו"ת חת"ס (או"ח קעב) דן בקטן שנעשה בר מצוה במוצאי יוה"כ, האם אסור לו לאכול בזמן של תוספת יוה"כ. וכתב שהיות ובעיצומו של יום היה פטור מן התורה, אז אותו פטור נמשך לזמן תוספת יציאתו, אפילו אם הביא ב' שערות אז, דהאי תוספת איננו מן הצום עצמו, דנימא יוה"כ נמשך עוד שעה על הלילה, אלא איסורא מדרשת חז"ל, והם אמרו שהוא מן התורה תוספת מחול על הקודש, **וא"כ מי שלא חייב לנהוג קודש אין לו שייכות להוסיף, ועל מה יוסיף,** אין תוספת בלא עיקר.

ואינו דומה לחולה שאכל כל היום והבריא ברגע אחרונה שחייב בתוספת, היינו משום שהיום היה קודש אצלו, ולא פקע קדושתו מיניה, וכך היא קדושתו שהותר לפיקוח נפש, והרי הוא נהג בו קודש כאשר צוה ה' והרי הוא מוסיף עליו, אבל קטן שלא היה נוהג בו קודש מן התורה, אין כאן תוספת דאורייתא.

קטן שהגדיל במוצאי שמיטה

ומ"מ כותב החת"ס שקטן שהגדיל במוצאי שביעית אסור לשמור פירות של שביעית שיוצאים למוצאי שביעית, דחילוק גדול יש ביניהם, דהתם הקדושה על הארץ שבת לה' ועל הפירות, והם נתקדשו בקדושת שביעית ומחול שלהן מוסיפין על קדושתו העקריות, א"כ אף על גב דהאי גברא לא נתחייב בעיקור שביעית, מ"מ הפירות נתקדשו ומחול שלהן נתוסף קדושה, וגם הוא אסור בהם אחר שנתגדל, מה שאין כן יוה"כ שהזמן עבר, ומצוה אגברא רמי, שכל אחד יוסיף מזמן חול על הקדש, וכיון שבאותו הזמן לא נתחייב ולא היה אצלו קודש אין כאן תוספת.

קטן שהגדיל ליל שבת

פסק הרמ"א (או"ח נג, י) אין לקטן לעבור לפני התיבה אפילו בתפלת ערבית, אפילו הגיע לכלל י"ג שנים ביום השבת, אין להתפלל ערבית של שבת, דהרי עדיין אין לו י"ג שנה. וכתב ע"ז המשנ"ב (ס"ק לג) רצה לומר, במקומות שנוהגין להתפלל של שבת בע"ש מבעוד יום משום תוספת שבת, מ"מ הרי עדיין לא נשלמו לו י"ג שנה עד ליל שבת, שתוספת שבת אינו מועיל לענין שנות ימי הנער.
והק' עליו הבנין שלמה (דרשה לב"מ), דמשמע מהרמ"א שאע"פ שאין הקטן יכול להוציא הגדולים היכא שמתפללים מוקדם לפני יום הבר מצוה שלו, אבל הוא עצמו יצא במה שהתפלל בזמן תוספת שבת, ותמה עליו שהרי אז היה קטן, ועכשו שנהיה גדול חייב לחזור ולהתפלל.

ויש לדון לפי המרדכי שדן שחיוב דרבנן יכול להוציא חיוב דאורייתא מזה שיכול לצאת ידי"ח קידוש בזמן תוספת שבת. היינו אע"ג שאינו זמן קידוש מה"ת יוצא.הרי לן שיכול להוציא עצמו בזמן שאין החיוב אלא דרבנן על זמן שהחיוב מה"ת.

[ד]

חזקה דרבה

הבאת שני שערות

מן התורה אין הקטן נעשה גדול אלא אם כן הביא שני שערות אחרי שנשלם לו י"ג שנים. אלא שאם נכנס לשנה הי"ד יש חזקה דרבא, שאמרינן שכבר הביא שני שערות, ולא צריכין לבודקו. מקור החזקה הוא גמ' במסכת נדה (מו, א), והאמר רבא קטנה שהגיעה לכלל שנותיה אינה צריכה בדיקה, **חזקה הביאה סימנין**. אבל ההלכה היא שרק לענין דינים שהם מדרבנן סומכין על חזקה דרבה, אבל למילי דאורייתא עדיין חוששין שלא הביא שני שערות.

חזקה דאורייתא

וצ"ע למה לא סמכינן על חזקה דרבא בנוגע דינים שהם מן התורה, הרי בכל התורה כולה סמכינן אחזקה. ומצאתי בפרמ"ג (אשל אברהם נה, ז) דנתקשה בזה, ותי' בב' פנים, האחד, דהיכא דהוי מיעוט המצוי אז חוששין מדרבנן, כמו בדיקת הריאה וכדומה. והשני, דקיימא לן כל היכא דיש לברורי בקל מבררינן, ולא סמכינן ארובא וחזקה, וכההיא דריש פסחים (ד, א) למאי נפקא מינה לישייליה, מבואר דהיכא דיש לברורי בקל לא סמכינן אחזקה ורובא. (ועי' לקמן שהגרע"א מצדד דאולי רק היכא שיש חזקה המתנגד לא אזלינן בתר חזקה דרבא.)

תפילין שנכתבו ע"י בן י"ג

הנודע ביהודה (מהדו"ת או"ח א) נשאל אודות הסופרים המניחים לנערים לכתוב תפילין, ואינן מדקדקים אם הגיעו לגדלות, וכתב שבודאי ראוי לגעור בהם. והיכא שכבר עבר עליו י"ג שנים, כתב המג"א (לט, א) דכיון דילפינן מקרא, בעינן שיהא דוקא גדול ממש, דהיינו שהביא שתי שערות אחר שהוא בן י"ג שנה, אבל מספיקא פסול לכתוב עד שיהא בן י"ח שנה, כמ"ש באה"ע (קמח, כה) ובחו"מ (סי' ל"ה) לענין עדות, (וכבר תמה עליו בספר אליה רבה שלא מוזכר שם י"ח שנה כלל).

ותמה עליו הנו"ב, וכי מה חילוק יש בין י"ג שנים לי"ח שנים לענין ב' שערות, ואם לא אמרינן חזקה דרבא כשהוא בן י"ג, גם כשהוא בן י"ח שנים לא אמרינן חזקה שהגיע לכלל סימנים. ובחו"מ (ז, ג) שהזכיר המחבר בן י"ח שנים, (לענין להיות דיין) שם הטעם שיהיה גבר בגוברין להציל עשוק, (כמבואר שסמ"ע ונתיה"מ שם) ואדרבה שם משמע דגם בהיותו בן י"ח לא אמרינן חזקה, שהרי כתב שיהיה בן י"ח וגם הביא ב' שערות.

ומסיק הנו"ב שתפילין שכתבו נער שהוא בן י"ג שנים ויום א', והנער שוב איננו לפנינו ודאי סמכינן על החזקה דרבא, שכיון שהגיע לכלל שנים הגיע לכלל סימנים, והתפילין כשרים. וקצ"ע הרי מיירי כאן בפסול דאורייתא, אז למה סמכינן אחזקה דרבא אפילו בדיעבד. וזה אינו שהרי כבר כתב שם הנו"ב, שהיות והסיבה שאין סומכין על החזקה הוא או משום שיכול לברר, או משום שהוא נגד חזקה, כגון ביבום שהוא כנגד חזקת חיוב יבום, א"כ במקום שאי אפשר לבודקו, היכא שאין נגד חזקה ודאי סמכינן עלה.

תפילין שנכתב ע"י קטן

לגבי עיקר ההנחה שתפילין שכתבו קטן פסולים, הקשה נו"ב שהרי קיי"ל שחיטת נכרי נבילה, ובטעם הדבר נחלקו הרמב"ם ור"י והרא"ש, שהרמב"ם יליף מדכתיב וקרא לך ואכלת מזבחו וכו', והר"י והרא"ש סברי משום דכתיב וזבחת ואכלת, מי שהוא בר זביחה אפשר לאכול משחיטתו וכו'. ונמצא להר"י והרא"ש זביחה דומה לתפילין, דדרשינן וקשרתם וכתבתם, מי שהוא בקשירה הוא בכתיבה, ה"נ דדרשינן בשחיטה מי שהוא בזביחה, והרי משנה מפורשת היא בחולין (ב, א) וכולן ששחטו ואחרים רואין אותן שחיטתן כשירה, וקטן הוזכר במשנה שם, וא"כ שחיטת קטן כשירה, ועל כרחך צ"ל דאף דקטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו, מ"מ אביו מחויב להפרישו מטעם חינוך, כמבואר בדברי הרמב"ם, וכן הוא בשו"ע (או"ח שמג, א), לכך מקרי בר זביחה. א"כ ה"ה בתפילין אם הגיע לחינוך מקרי בר קשירה.

שחיטת קטן

והנה בהא דשחיטת קטן כשר אע"ג דשחיטת גוי פסול, כבר כתב הש"ך (יו"ד א, כז) טעם אחר והוא דעובד כוכבים אינו מצווה על השחיטה כלל, אבל ודאי דקטן מצווה, **שהרי אסור לו לאכול בלא שחיטה**. מסתימת לשון הש"ך משמע שקטן מוזהר על איסורים, אלא שאינו נענש. וכ"כ הפרמ"ג בפתיחה הכוללת (ח"ב אות ג). ועי"ש שמחלק בין מצוות עשה למצות ל"ת.

ויש להביא סמך לדבריהם מגמ' במס' סנהדרין (נה, ב), שהגמ' מסופקת בזה שבהמה הנרבעת נהרגת, האם זה משום קלון או תקלה, ונ"מ לעובר בשוגג שקלון איכא תקלה ליכא. הגמ' רוצה להביא ראיה שטעמא משום קלון מהא דבהמה הנרבעת ע"י קטן נהרגת, דקלון איכא תקלה ליכא. ומשני **כיון דמזידה היא תקלה נמי איכא**, **ורחמנא הוא דחס עלה**, עלה דידה חס, אבהמה לא חס. הרי לן להדיא שבקטן יש רק פטור מעונשין משום שהתורה חסה עליו, אבל איסור יש ולכן הוי תקלה.

אז לפי דברי הפרמ"ג שפיר יש לחלק בין תפילין לשחיטה, שרק בשחיטה יש להם איסור אבר מן החי, ולכן הם נקראים "בר זביחה", אבל לגבי תפילין אינם מצווין כלל.

גדר ספייה בידים שלא להכשיל הקטן

ועי' בנו"ב שם שרוצה לחלק באופן אחר, דקטן מקרי בר חיובא משום שיש איסור לגדול לספות לו איסור בידים. וז"ל המהרי"ל (סי' רכג) האי נמי נשמה יש לו ובר מצוה הוא, **ופקחים מוזהרים עליו**, דאי הוה כבהמה, יחשב שחיטתו אפילו אחרים עומדים על גביו כשחיטת נכרי וקוף, ודרשינן מקרא דפסול מוזבחת ואכלת. הרי לן שלפי המהרי"ל קטן נחשב לבר חיובא, משום שיש איסור לספות לו בידים. ועי' בס' יד אברהם ליו"ד שם, שאין כוונת הש"ך שקטן מוזהר באיסורים, אלא שנחשב לבר חיובא משום איסור ספייה בידים.

ולפי"ז שוב יש לחלק בין שחיטה לתפילין, שרק באיסורים יש איסור להאכיל הקטן, ומטעם זה מקרי בר חיובא, אבל לגבי תפילין לא קרי בר חיובא.

חזקה דרבא נגד חזקה אחרת

גם בשו"ת הגרע"א (מהדו"ק ז) דן בענין הכשר קטן לכתיבת תפילין, העובדא היה שבא סופר מומחה ועמו בנו גדול קצת בקומה, ואביו אמר שהוא בן ט"ז שנים, ומסייע לו בכתיבת סת"ם. מיד מחה לו הגרע"א, דהא מבואר בנדה (מו, א), דהא דאמר רבא קטנה שהגיעה לכלל שנותיה א"צ בדיקה דחזקה שהביאה שתי שערות, זהו רק למיאון, אבל לחליצה בעי בדיקה, א"כ ה"ה בנ"ד כיון דקטן פסול מדאורייתא לכתיבת סת"ם, לא סמכינן אחזקה ובעי בדיקה.

ועי"ש שהביא מה שכתב במג"א (הנ"ל) שאינו כשר עד שיהיה בן י"ח, ולא סמכינן אחזקה דרבא, והמג"א רמז שם לסי' נ"ה וסי' קצ"ט סעיף י. ומסביר הגרע"א, היינו דשם (ס"ק ז) כתב המג"א דדוקא לאצטרופי לזימון לא צריך בדיקה, אבל להוציא אחרים בעינן שידעינן בודאי שהביא ב' שערות על ידי בדיקה, או שנתמלא זקנו, דהא ברכת המזון ג"כ דאורייתא היא ולא סמכינן אחזקה, משא"כ בתפילה דאינו אלא דרבנן סמכינן על חזקה דרבא, ויכול להוציא אחרים.

אבל עי"ש שמפקפק הגרע"א על הראיה מחליצה, די"ל דוקא בחליצה דאתחזק איסור יבמה לשוק והוי חזקת איסור נגד חזקה דרבא, אבל בעלמא י"ל אף בדאורייתא סמכינן על חזקה דרבא. ורצה לתרץ דגם בבהמ"ז וקידוש ג"כ יש חזקת חיוב, שבא להוציא אחרים שהיו בחזקת חיוב כיון דנתחייבו בודאי. ולפי"ז בתפילין נמי נתחייב להניח תפילין, ובספק אם יוצא בתפילין אלו שכתבם זה הקטן, הוי כמו חזקת חיוב נגד חזקה דרבא וכמו בחליצה. ואולי יש לחלק בין תפילין לברכת המזון, דבתפילין הספק הוא על התפילין עצמן, האם הם כשרים או לא, אז י"ל שאין כאן חזקת פסול, משא"כ לגבי ברכה"מ שהדיון הוא האם יוצאין ידי חובתם ע"י הבן י"ג, אז שפיר יש חזקת חיוב.

המשנ"ב (נה, מ) פוסק שתלוי אם זה דין דאורייתא או דין דרבנן, וז"ל ואמנם קי"ל כיון שהגיעו לכלל שנים חזקה שהביאו ב' שערות, ולכן אפילו אם אנו רואין שאין להם ב' שערות חיישינן שמא היה להם אלא שנשרו, שכן דרך שערות הללו לנשור פעמים מחמת כחישות ופעמים מחמת שמנונית, ומ"מ לא סמכינן על חזקה זו לגמרי, אלא דדיינין ליה כספק, ולכן אזלינן תמיד לחומרא בכל דבר שהוא מדאורייתא ובדרבנן לקולא.